

KUTATÁSI BESZÁMOLÓK

BOTLIK RICHÁRD

ARISTEIDÉS LYSIMACHU (ALÓPEKÉ)

„DICSÉRD NOHA PAUSANIAST, DICSÉRD NOHA XANTHIPPOST, VAGY
LEUTYCHIDAST; DE MAGAM CSUPÁN ARISTEIDÉST DICSÉREM,
ŐT AKI LEGDEREKABBKÉNT
SZENTSÉGES ATHÉNÉBŐL EREDT.”¹
(RHODOSI TIMOKREÓN)

Arról, hogy ki volt a valós életében az a férfi, akire az összes jelenlevő tekintete rátapadt Aischylos Amphiaraosról szóló jambikus verssorainak² színházi felolvasásakor, nem lehet biztosat tudni. Magánélete összeforrt a polis életével, bűnös volna annak a kéznek a munkája, amely Aristeidést lefejtené Athénről. Az attikai polis hatalmas fegyverténye, hogy „kitemelt magából” két kiváló államférfit — nevezetesen Aristeidést, Lysimachos fiát, és a nálánál sokkal nagyobb népszerűségnek örvendő Themistoklést, Neoklés fiát —, tragédiája pedig az, hogy mindkettő ugyanabban az időintervallumban élt.³ Aristeidés és Themistoklés kezdetektől feszültséggel teli viszonya vezetett-e vajon odáig, hogy Aristeidést — a hajóépítési program ellenzése miatt — száműzték a polisból? Valóban a kleisthenési politika folytatójának nevezhető-e az az Aristeidés, aki inkább Kleisthenés belső ellenzékének vezetője volt?

Aristeidés a — kleisthenési reformot követően — tizedik phyléként számon tartott, 13 démost magába foglaló szárazföldi trittyis, Antiochis szülöttje volt. Közelebbről tekintve az Antiochis területén fekvő, 10 bulétagot adó Alópekéből származott Aristeidés, mely egyike volt — Agrylé és Xypeté mellett — az Alkmeónida-nemzetséggel közeli barátságot ápoló démosoknak.⁴

A Kr. e. 6. század végén három athéni nemzetség — a Peisistratida-, a Philaida- és az Alkmeónida-család — tagjai tartottak igényt a tyrannos méltóságra. A „vétkes” Alkmeónida-nemzetség bizonyult a legrugalmasabbnak az összes többi közül, túlélt a tyrannis jellegzetes jegyeinek utánzásán, és a nép bizalmát felhasználva, szövvényes házassági kapcsolatokat kötve, minden athéni számára egyértelműen ugyan, s mégis a háttérből kormányozva szerezte meg a polis feletti uralmat. A hatalmat azonban nemcsak megszerezték, hanem meg is tartották az arisztokratikus gyökerű Alkmeónidák, nemcsak megtartották, hanem a demokrácia államformájának védelmi burka mögül gyakorolták is annak minden előnyével együtt.

„Miután a tyrannis megszűnt, viszálykodás folyt Isagoras, Teisandros fia, a tyrannosok barátja és Kleisthenés között, aki viszont az Alkmeónidák nemzetségéből származott. Mikor pedig Kleisthenést a hetaireiák háttérbe szorították, azzal nyerte meg a népet, hogy a tömeg kezébe adta az államhatalmat.”⁵

¹ Plutarchos: Párhuzamos életrajzok (továbbiakban Plut.) — Themistoklés életrajza (továbbiakban Them.) 21. a. ford. Máthé E. Magyar Helikon, Budapest 1978.

² „Igaz kíván ő lenni, nem annak látszani: / mindegyre keble mély redőiből merít, / honnét az üdvös jótanács forrászik.” Plut. i. m. — Aristeidés életrajza (továbbiakban Arist.) 3. c.

³ „Athén közügyeinek nincs más menekvése, csak ha Themistoklést és őt is [Aristeidést] a Barathronba dobják.” Plut. Arist. 3. a.

⁴ Németh Gy.: A polisok világa. Korona, Budapest 1999. 254. sk. és Uő.: A zsarnokok utópiája. Atlantisz, Budapest 1996. 59. sk.

⁵ Több mint 20 év elteltével — Themistoklésszel az élen — éppen a hetaireiák azok a klikkek, melyek a politikai ellenfeleik ellen fordították az athéni népet. Aristotelész: Az athéni állam (továbbiakban AP.) 20. 1. In: Államéletrajzok összeállította: Németh Gy. Osiris, Budapest 1998.

Kleisthenés phylé-reformja gyökeresen megváltoztatta a politikai életet, leszámolt a régi arisztokráciával oly módon, hogy az Alkmeónida-nemzetség befolyását alig érte veszteség. Azonban Kleisthenés azon szándéka, hogy az Alkmeónida nevet tisztára mossa,⁶ csak fél sikert aratott. Politikája több tényező folytán bizonyos fokon kudarcot vallott: nem számolt azzal a reformer, hogy a hetaireiák komoly szerephez juthatnak Athénban, mégpedig egy olyan nagy volumenű személy, mint Themistoklés megnyerésével, és hangjukat úgy tudják érvényesíteni, hogy az ostrakismos útján eltávolítják családjá legjobbjait; továbbá azzal sem számolt, hogy saját nemzetségében egy láthatóan erős belső ellenzékkal kell majd szembeke-
rűlnie.

A hetaireia több volt, mint egy politikai baráti kör, melynek minden elvbarát tagja lehetett: szervezeti viszonyait tekintve azonban egy korabeli szabadkőműves páholyhoz hasonlíthatott, mely maga válogatta ki, hogy kit tart alkalmasnak céljai véghezviteléhez. Az arisztokratikus alapon szerveződött szövetség közvetetten működött az athéni politikai életben. Kleisthenést meglepte az, hogy a nemzetségen kívül álló — így általa befolyásolhatatlan — Themistoklés, aki származását tekintve legkevésbé sem tekinthető előkelőnek, tagja lett az egyik hetaireiának. Plutarchos így írt a váratlan eseményről: „Themistoklés csatlakozott egy baráti csoporthoz, s így módon nem megvetendő védelemhez [!] és hatalomhoz jutott...” (Plut. Arist. 2. c.)

Az első ostrakismos végrehajtását Aristotelés Kleisthenés „találmányának” tulajdonította, holott már kortársa, Androtión úgy vélekedett, hogy az nem a reformer műve volt. A törvény nem kimondottan tyrannis-ellenes, hiszen a reformok után mintegy 20 évvel később — Kr. e. 487-ben — alkalmazták először Athénban. Aristotelés *Az athéni állam* című művében azzal érvelt, hogy az athéni nép csak a marathóni csatát (Kr. e. 490.) követően érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy a gyakorlatban is alkalmazza azt. (AP. 22. 3.) Voltaképpen éppen Themistoklés az, aki ezzel a hetaireiák által kreált politikai fegyverrel fájdalommentesen, és — a korábbiaktól eltérően — vértelenül számolhatott le ellenfeleivel, az Alkmeónidákkal.⁷

A — Plutarchos fogalmazta — „Kleisthenés-féle arisztokrácián” (Plut. Kimón 15. a.) belül is létezett egy ellenzéki, radikális csoport, mely ellenezte a reformokat. Aristotelés *Az athéni államban* (AP. 22. 5.) e belső ellenzékkal való leszámolás következményeképpen írta azt, hogy Kleisthenés alkotta meg e törvényt, hiszen azt először rokona, a szintén Alkmeónida-nemzetségből származó Hipparchos, Charmos fia ellen alkalmazták. A Hipparchost követő további négy ostrakismossal elűzött Alkmeónida — Megaklés, Alkibiadés, Xanthippos és Aristeidés — többségben az Alópeké démos lakója volt (Plut. Arist. 1. a.). Ez azért lényeges szempont, mert Plutarchos — Aristeidésről írt életrajzában — tudni vélte, hogy Aristeidés — a bíraskodási jogkör kiterjesztésének kivételével — nem mindenben értett egyet Kleisthenésszel, annak ellenére, hogy a reformer rokona és barátja volt:

„Aristeidés egyedül járt a politikai életben, mindig a maga útját követte, először is, mert nem kívánt barátai bűntársa [!] lenni, de nem is akarta megszorítani őket azzal, hogy nem cselekszik kedvükre; másodszer, mert azt látta, hogy sok embert éppen a barátaik hatalmába vetett bizalom ösztönöz igazságtalanságra, s ő ettől óvakodott.” (Plut. Arist. 2. c.)

Vagyis Aristeidés — a származására nézve kleisthenési arisztokrácia tagja — politikáját tekintve az alópekéi démos elitjéhez hűen Kleisthenés mérsékelt ellenzéke volt. Ez a tény ad magyarázatot arra, hogy — a művét Alkmeónidáknak felolvasó — halikarnassosi Hérodotos — aki elsőként írta meg a görögök és

⁶ „Innen származik az a mondás is, hogy „ne vizsgáljuk a phyléket” azokra nézve, akik a származást akarták kutatni.” (AP. 21. 2.)

⁷ „Demokrácia tehát, úgy vélem — mondta Sókratész —, olyankor keletkezik, ha a szegények — magukhoz ragadva a győzelmet — ellenfeleiket részben megölik, részben száműzik, a többieket pedig az alkotmányos jogokban és a vezető állásokban az egyenlőség alapján részesítetik, s ha az állam vezető állásainak betöltése általában sorsolás útján történik.” Platón: *Állam* 8. [557.a – 558.c] In.: Platón összes művei II. ford.: Szabó M. Budapest 1984. Vö.: *Németh: A zsarnokok...* 57–63. sk. és uő.: *A polisok...* 255. sk., valamint *A. Johnson: Az archaikus Görögország ford.: Rényi Zs. Helikon, Budapest 1984. 78–79. skk.*

perzsák egymás ellen viselt háborújának történetét — miért tett csupán felszínesen említést Aristeidészről, az olvasóban azt a látszatot keltve, hogy politikailag jelentéktelen figurája volt Athénnek. Kíváncsiságomat az a tény keltette fel, hogy az Alkmeónida-párti Hérodotos vajon miért emelte égi magasságokba a politikai ellenfélnek számító Themistoklést — például Salamis kapcsán —, míg a bizonyosan Alkmeónida gyökerű Aristeidést meg sem említette? Sőt, egy évvel Salamis után (Kr. e. 479-ben), Plataiainál jóformán nem is találkozhatunk Aristeidésszel, s amikor esetleg mégis megkívánja a szövegkörnyezet a nevesítést, a szerző a legtöbb helyen az „athéniai”, vagy az „athéniai vezére” jelzővel illeti Aristeidést. Hérodotos a VIII. 109. caput alatt például kizárólag Themistoklésnek tulajdonította a helléspontosi cselt, és csupán a IX. 28. alatt írta le — a perzsa háborúk kapcsán — először Aristeidés nevét, akkor is csak érintőlegesen, ti. a 8 ezer athéni vezére. Az előbb említett részekon kívül még: IX. 11., IX. 30., IX. 46. (itt például a névtelen athéni vezérek elmondták Pausaniasnak azt a tanácsot, amit voltaképpen Aristeidés adott neki), IX. 100.⁸

Hérodotos valószínűleg nem személyes irigysége vitte rá arra,⁹ hogy Aristeidést ne emlegesse oly gyakran művében, sokkal inkább a politikai kényszer, hiszen a történetíró nemcsak kortársa volt Periklésnek, hanem bizonyos értelemben barátja is. Márpedig Periklészszel szemben a szintén Alkmeónida Kimónt távolították el Athénből ostrakismosszal (Kr. e. 461-ben), azt a Kimónt, aki Aristeidés klientúrájának tagja, az aristeidési politika folytatója volt. (Erre vonatkozóan: Plut. Arist. 5. b., 10. c., 15. a., 16. a.) Az Alkmeónida-nemzetségen belül élesen elkülönült az Aristeidés nevével fémjelzett mérsékelt arisztokratikus szárny, amely Salamis után fénykorát élte, és a periklési populáris arisztokratikus vonal, mely a kleisthenési rendszerhez hasonlóan a nép felé nyitva találta meg a politikai fegyverét.¹⁰ Ami tehát Aristeidés személyét illeti, igaz ugyan, hogy származását tekintve tagja volt a „Kleisthenés-féle arisztokraciának”, politikai beállítottságát nézve azonban ez a kifejezés annak ellenpontjaként helytálló.

Nem lehet pontos évszámot tudni arról, hogy Aristeidés mikor születethetett — általában a Kr. e. VI. század negyvenes éveire teszik —, annyi bizonyos, hogy Themistoklés kortársa volt, hiszen Plutarchos jegyezte fel kettejükéről, hogy egymás elleni túlfűtött vitáik már gyermekkorukban kezdetét vették, s ifjúkorukban sem hagytak alább, mivel Aristón bölcselő szerint „...mindketten egy chiosi szép ifjú, Stésilaos kegyeiért versengtek.”¹¹ Themistoklés — származására nézve — nem volt előkelő,¹² Aristeidés viszont igen; utóbbi azonban ugyanolyan vagyontalan volt, mint Themistoklés. Démétrios szerint Aristeidés gazdag volt, de már Plutarchos — egyszerű forráskritikával élve — bebizonyította ellenkezőjét. Mert valóban igaz, hogy az ostrakismost általában előkelők ellen alkalmazták, de ez az állítás főként az első száműzöttekre és a nemzetségben elfoglalt helyükre, nem pedig vagyoni helyzetükre utalt.¹³ Szintén téves

⁸ Hérodotos: A görög—perzsa háború (továbbiakban Hér.) ford.: Muraközy Gy. Európa, Budapest 1989. A felsorolt részekkel vö.: AP. 23. 3., 23. 4.; Plut. Arist. 9. b., 10. c., 11. a. (Aristeidés lett a teljhatalmú athéni hadvezér Plataiainál...), 12. a., 16. a. részekkel; valamint: Thukydides: A peloponnésosi háború (továbbiakban Thuk.) ford.: Muraközy Gy. Európa, Budapest 1985. 1. 91. caputtal.

⁹ Habár Phanias és Neanthés tudni vélték, hogy Themistoklés — anyja révén — nem thrák, hanem kariai — közelebbről halikarnassosi — származású volt, vagyis Hérodotos földije lehetett. Nem bizonyítható azonban a származással az a motiváció, ami a történetírót Aristeidés ellen hangolta. Vö.: Plut. Them. 1. b.

¹⁰ AP. 23. 1., 26. 1., 27. 1. Vö. uo. 20. 1. és 22. 1. részekkel.

¹¹ A feszültség még akkor is kitapintható volt kettejük közt, mikor „...az ifjú szépsége már rég elhervadt.” Plut. Them. 3. a., Arist. 2. b.

¹² Periklés Kr. e. 451-ben megfosztotta szavazati joguktól az athéni apától és idegen anyától származó férfiakat, így Themistoklést és Kimónt is. Ez a tény semmit sem vont le értékükből, az árulónak tartott Themistoklés perzsa tartózkodásakor anyja a következő sorokat vésette sírkövébe: „Thrák asszony vagyok, Habrotonon; Hellas-honi népnek ámde Themistoklést szültem, a nagyszerű hőst.” Plut. Them. 1. a.

¹³ Vö. Themistoklés — Kr. e. 471-ben bekövetkezett — vagy Damón (Kr. e. ?) száműzésével. Utóbbival — tehát Periklés tanítómesterével — szemben Plutarchos szerint azért alkalmazták az ostrakismos eszközt, mert túl okos és kiszámíthatatlan volt. Plut. Arist. 1. d.

az a démétriosi állítás, hogy a chorégia kiállítói mind tehetős vagyoni háttérrel rendelkeztek, mert alapjában igaz, hogy a gazdagabb athéni polgároktól megkövetelték a leiturgiát, azonban minden — vagyoni helyzetétől függetlenül, tudása alapján — kiemelt aktort támogattak a vagyonosabb polgárok. Így nemcsak Aristeidész, hanem a nagy ellenfél, Themistoklész és jóval később Epameinondas — Thébai egyik kiválósága — is vállalt chorégiát.¹⁴ Egyikükről sem lehet azt állítani, hogy kimagasló jövedelmeikből fedezték e kiadásokat.

Aristeidész és Themistoklész egymás ellen táplált ősi gyűlölete nem akart megszűnni az idő múlásával sem, viszont mindketten Athén boldogulását kívánták, és sok esetben a hasznos törvényjavaslatokat is csupán ez a gyűlölet akasztotta meg, Aristeidész ezért gyakran inkább más politikus nevével terjesztette fel a saját javaslatait. (Plut. Arist. 3. b.) A két kiemelkedő athéni államférfi azonban a görög – perzsa háborúk aktív periódusai alatt félretette gyűlöletét. Kr. e. 490-ben Themistoklész és Aristeidész vállaltva harcoltak a „barbárok” ellen Miltiadész fővezérsége idején. (Egy évvel később — az Alkmeonidákkal együttműködve — Aristeidész is kivette részét Miltiadész megbuktatásában.) A tíz stratégusból őt a támadás mellett, szintén őt az ellen foglalt állást Marathónnál, mire Aristeidész — ismerve Miltiadész harci tapasztalatait — rá ruházta át stratégusi posztját. Példáját követte a további négy támadás-párti stratégus, így amikor a döntő naphoz érkezett a marathóni csata — Aristeidész nemes gesztusának köszönhetően — Miltiadész lett a győztes athéni kontingens fővezére. Aristeidész a marathóni ütközetet követően (Kr. e. 488 körül), Phainippos után szerezte meg az archón epónymosi címet. (Plut. Arist. 5.)

A nagy diadalt elért Athén ünnepeltette magát, és fővezérét. Az előrelátók azonban idejekorán felismerték, hogy ez az összecsapás csupán bevezetése volt valaminek, ami sokkal nagyobb tettekre fogja kényszeríteni a polist: „...amikor az egész ország Miltiadész dicséretét visszhangozta, feltűnt, hogy [Themistoklész] állandóan félrehúzódba töpreng. [...] Amikor megkérdezték tőle, mi az oka életmódja megváltozásának, azt felelte, hogy nem hagyja aludni Miltiadész diadala.” (Plut. Them. 3.) Kétértelmű ugyan ez a themistoklési vallomás, azonban későbbi tevékenysége igazolta, hogy főként nem a karrieréhség beszélt belőle, hanem — ahogyan azt Plutarchos megfogalmazta — Themistoklész már ekkor tudatában volt annak, hogy Athén nagyobb küzdelmeknek néz elébe. (Plut. Them. 3.)

Túlságosan is kézenfekvőnek tetszik azonban, hogy az Aristeidész és Themistoklész közt meglévő ellenségeskedés vezetett odáig, hogy előbbi a szárazföldi, míg utóbbi a tengeri haderő fejlesztését javasolta. Ez a tényként regisztrált, és a legtöbb, Hellas történetéről érkező történelmi műben Aristeidész politikai céljai kapcsán fetisizált adat nem helytálló. Miért nem valós tény az, hogy Aristeidészen a hoplita hadsereg továbbfejlesztésének okából hajtott végre Themistoklész ostrakismost?

1. Mert — az összegyűjtött ostrakonok adatai szerint¹⁵ — „Aristeidést, Datis testvérét” Kr. e. 482-ben száműzték a hetaireiák — élükön Themistoklészsel — Athénból. Ekkorra azonban már a triérések egy része elkészülhetett, a koncepció tehát adott volt, mert nem egész két év lefolyása (Kr. e. 482-től Salamisig, tehát Kr. e. 480-ig) alatt a korabeli technikával képtelenség volt elkészíteni 180 hadihajót. Aristotelész a következőket írta erről Az athéni államban: „Némelyek ekkor azt az indítványt tették, hogy az ezüstöt [amit a laureióni bányából nyertek] szét kell osztani a nép közt, Themistoklész azonban megakadályozta ezt. Azt viszont nem mondta meg, hogy mit akar kezdeni a pénzzel, hanem azt javasolta, hogy adjanak ki kamatra a száz leggazdagabb athéninak egy-egy talantont, és ha a pénz felhasználása helyeslésre talál, akkor írják a kiadást az állam számlájára, ha pedig nem, akkor hajtásák be a pénzt a kölcsönvevőktől. Megkapván e feltételek mellett a pénzt, száz három-evezősoros hajót építtetett, úgy, hogy mindegyik építtetett a száz közül egyet, és Salamisnál ezekkel vívták meg a tengeri ütközetet a barbárok ellen. Ezekben az időkben ostrakismosszal száműzésbe küldték Aristeidést, Lysimachos fiát.” (AP. 22. 7.)

Az egyik fontos tény, ami Aristotelész művéből kiolvasható, hogy Aristeidést nem azért száműzték,

¹⁴ A győztes chorégos nevét feliratokon is megörökítették: „Az Antiochis phylé győzött, Aristeidész volt a karvezető [chorégos], Archestratos a költő.”; vagy: „A Phrearrhosból való Themistoklész volt a karvezető, Phrynichos írta a darabot, és Adeimnatos volt az archón.” Plut. Them. 5. b., Arist. 1. a.

¹⁵ *Németh*: A polistok...257. és 264. sk.

mert szembeszegült Themistoklész populáris demokrata nézeteivel, hiszen kettejük közül éppen Themistoklész volt az, aki megakadályozta az ezüst szétosztását a nép közt — mely cselekedet bizonyosan növelte volna tekintélyét. Aristotelész a Xanthippos, Aripheon fia száműztetését követő harmadik évre, Nikodémosz archóni működésére datálta a — láthatóan — második hajóépítési programot,¹⁶ nem igaz hát az az állítás, hogy e kérdés Themistoklész archónsága idején dőlt el.¹⁷ A másik fontos tény, hogy már minimum 80 triérés készen volt a Kr. e. 482. évre — ami az aristeidészi politika nagy kudarcát mutatná, ha tényleg ellenezte volna az építkezést. A harmadik nem elhanyagolható szempont, hogy a fent idézett műben a szerző a hajóépítéstől láthatóan elválasztotta Lysimachosz fiának száműztetésbe küldését, tehát nem e kérdésből kifolyólag kellett elhagynia Athént.

2. Mert Aristeidész a görög—perzsa háborúk során többször is számot adott jó földrajzi tájékozódó képességéről. Talán még egy athéni írástudatlan is tudta a választ — ha megkérdezték tőle —, hogy a polis gyűlölt ellenfele, Aigina egy szigeten fekszik. Mármint ha Aristeidész jó földrajzi ismeretekkel rendelkezett, akkor hogyan kívánta — a mellékesen nem lebecsülendő hajóállománnyal rendelkező — Aiginát szárazföldi hoplita phalanxszal bevenni? Sehoggy. Milyen összefüggés van Aigina és a flottafejlesztési program közt? Themistoklész tisztaban volt az athéniak érzelmeivel, és tudta előre, hogy nem szavaznának meg ekkora hajóépítést csak azért, mert hátha támadni fognak a perzsák. Ehelyett a már amúgy is Athénnal háborúban álló Aiginára hivatkozva kapta meg az athéniak hozzájárulását a flottafejlesztéshez (Plut. Them. 4. a. és Thuk. 1. 14.). A Kr. e. 482. év története pedig mindenképpen arról szólt, hogyan kell megszervezni a flottát Aigina ellen; Aristeidést tehát nem azért száműzték, mert a hoplita haderőt akarta fejleszteni, hiszen hogyan remélhette hajók nélkül Aigina meghódítását?

3. Mert igaz, hogy Themistoklész és Aristeidész ellenfelek voltak, de nem Athén jobb létének elérése érdekében. Aristeidész is észlelte, hogy „...tengeri haderővel [...] nemcsak a barbárokkal szemben védekezhetnek eredményesen, hanem egész Görögországban vezető szerephez juthatnak” (Plut. Them. 4. a.), mert ha ezt elmulasztotta volna idejében észlelni, nem ő állt volna élére a Kr. e. 478/477 telén megalakuló délosi szövetségnek, hanem a hetaireiák valamelyik kedvezményezettje.

4. Mert — és mind közül ez a legnyomósabb érv — sem Hérodotosz, sem Thukydidesz, sem Aristotelész, sem Plutarchosz nem fogalmazták meg azt, hogy Aristeidész csakis a hoplita haderő fejlesztését kívánta, azt pedig főleg nem, hogy ezért száműzték volna őt Athénból. Miért hajtott végre Themistoklész ostrakizmust Aristeidésszel szemben? Kr. e. 487-ben, Themistoklész nyomására a bulétól elvették, és a népgyűlés kezébe tették az ostrakizmosz eszközét. Nem tudni biztosan arról, hogy mit akart kimondani a törvény, de idővel ráfógták, hogy tyrannis-ellenes — mert az első száműzött tényleg kapcsolatban állt a korábbi tyrannosszal —, de Xanthippos vagy Aristeidész semmiképpen sem lehettek tyrannoszok, s nem is törekedtek a tyrannis visszaállítására. Ezért az is csupán ürügy volt Themistoklész részéről, hogy Aristeidész a bíróságok megszüntetésével egyeduralomra tört, s végül a zsarnokságtól való félelmük miatt üzték volna el őt az athéniak (Plut. Arist. 7. a.).

Valójában Themistoklész e propagandájával egy évre megszabadult vérbeli ellenzékétől, mert azt gondolta, hogy Aristeidész minden erejével a hajóépítési program ellen fog tevékenykedni, ha idővel kiderül, hogy nem Aigina miatt kellett a triéresek. Ez pedig az egész második hajóépítési programot meghíúsította volna rögtön annak az elején. Plutarchosz szerint azonban Themistoklész és a hetaireiák „...helytelenül ítélték meg [őt], mert Aristeidész nemcsak a határozat [ti. az ostrakizmosz] előtt biztatta és bátorította szüntelenül a görögöket, hogy küzdjenek a szabadságért, hanem utána is, amikor Themistoklész teljhatalmú fővezérré tették, tettel és tanáccsal minden segítséget megadott neki, s a közös boldogulás érdekében legnagyobb ellenségét [ti. Themistoklész] a leghíresebb emberré tette.” (Plut. Them. 8. a.) „A tengerszorosban [Salamisnál] megütköztek [az athéniak, és szövetségeseik] a barbárok hajóhadá-

¹⁶ „Az ezt [Xanthippos száműztetésének évét] követő harmadik évben, Nikodémosz archónsága alatt feltárták a maróniai bányákat, és a városnak száz talanton jövedelme származott a bányaművekből.” (AP. 22. 7.)

¹⁷ AP. 22. 7. Vö. Kertész I.: A görög—perzsa háborúk. Zrínyi, Budapest 1990. 37. sk. (Kr. e. 483/482-re datálta.)

val. Az ütközet nem döntötte el ugyan a háború sorsát, de az itt szerzett tapasztalatok sokat használtak a görögöknek.” (Plut. Them. 8. a.) Aristeidész, száműzetéséből hazatérve tevékenyen vette ki részét a hadműveletekből, ő jelentette elsőként Themistoklésnek, hogy Xerxész hajózást igyekszik kialakítani a szigetek mentén.¹⁸

Athén vezetésével a szövetségesek győzelmet arattak a perzsák felett, a nyertes ütközet azonban még korántsem döntötte el a háború sorsát. „A Mardonios [Xerxész veje] ellen vívott későbbi harcok mutatták meg, milyen jól ítélte meg Themistoklés és Aristeidész a helyzetet, mert bár Plataiainál az ellenség hadseregének csak egyik részével álltak szemben, abban a veszélyben forogtak, hogy mindent elveszítenek.” (Plut. Them. 16. b.) A salamisi csata után Themistoklés azt javasolta, hogy gyorsan a Helléspontoshoz hajózva, le lehetne bontani I. Xerxész hajóhídját, s így Hellasban — mivel a hajóhad egy részét szétverték — foglyul ejthetnék a nagy királyt. Aristeidész azonban elvetette ezt az ötletet, mondván: „Eddig egy elpuhult barbár kényúrral csatáztunk, de ha bezárjuk Görögországba, megfélemlítjük és ezzel kényszerhelyzetbe hozzuk ennek az óriási seregnek az urát, nem nézi majd aranyos mennyezet alól csendben üldögélve a harcot, hanem összeszedi magát és a veszély ráveszi, hogy személyesen vegyen részt a csatában, jóvátegye az elkövetett hibákat és jobb tanácsokra hallgasson. Bizony, Themistoklés — tette hozzá —, ahelyett, hogy lerombolnánk a hajóhadat, építsünk másikat, és ha lehet, kergessük ki ezt az embert mielőbb Európából.” (Plut. Them. 16. a.) Themistoklés ezek után elküldte Arnakész nevű eunuchját I. Xerxészhez, és közölte vele a helléspontosi akció — időközben már elvetett — görög tervét. Xerxész ugyan hatalmas szárazföldi kontingenst vezényelt, mégis — talán Thermopylai keserű emléke folytán — a menekülést választotta. Mardonioszt a menekülés biztosításának céljából hátrahagyta legjobb lovasságával, és gyalogságával.¹⁹ Ez a körülmény idézte elő a görög–perzsa háborúk talán legklasszikusabb formáját mutató, a boiótiai Plataiaiban lezajlott ütközetet — Kr. e. 479-ben.²⁰ A perzsaellenes görög szövetség mellszélességben találkozhatott a Perzsa Birodalom legjobbjával.

A csatateret a boiótiaiak vezére, Arimnéstos álomlátása alapján választották ki. A mintegy 8 ezer athéni hoplita élére Aristeidészt tették meg teljhatalmú vezérré, míg az egész görög kontingenst Pausanias, spártai király irányította. A spártaiak egyébként csupán 5 ezer fővel vettek részt, azonban minden egyes lakedaimónihoz 7-7 helótát (tehát összesen 35 ezer embert) állítottak ki.²¹

Mardonios élelmiszerkészletei fogytán voltak, ezért támadásra kényszerült. Az előcsatározás során a portyázó perzsa lovasság parancsnokát — a kiváló katona hírében álló —, Masistioszt Olympiodóros 300 válogatott hoplitája, és néhány íjásza leterítette. A perzsák szempontjából rossz előjelekkel indult az ütközet, s annak menetén sem a jóslatok, sem a fehér lovon ülő,²² tehát Hellasra igényt formáló Mardonios nem tudott változtatni. A leghevesebb küzdelmet az athéniai vívták a Thébai által felállított phalanxszal szemben. Amphiaraoz jóslatát (mely szerint egy kő fogja összeűzni a perzsa vezér fejét) a spártai Arimnéstos hajtotta végre. A győztes csata után az athéniaiak nem engedték át a győzelmi díjat Spártának, hanem közös emlékművet emeltek, Aristeidész javaslatára. Themistoklés — látva a veszély elmúltával a görögökön ismét eluralkodó ellenérzéseket — azt tervezte, hogy az athéniaiak élén felgyűjtja a szövetségesek hajóhadát, ezt azonban nem merte a népgyűlés előtt feltárni. A tervet négy szemközt ismertette Aristeidésszel, majd „...Aristeidész [...] visszament a népgyűlésbe, és kijelentette, hogy Themistoklés tervénél nincs hasznosabb, de igazságtalanabb sem.” (Plut. Them. 20. a., Arist. 22. b.) Az akciót elvetették Athénban. Aristeidész politikai érzékenységének köszönhetően immár nem volt szüksége Athénnak a

¹⁸ „A hadmozdulatot elsőnek Lysimachos fia, Aristeidész vette észre, s nyomban Themistoklés sátrába sietett. Nem volt közöttük baráti viszony, [...] most mégis belépett Themistoklés sátrába. [...] Themistoklés jól ismerte Aristeidész becsületességét, és megörült jövetelének.” Plut. Them. 12. c.

¹⁹ Plut. Arist. 9. b. Vö. Diodóros: *Bibliothéké historiké* 11. 19. részével. In.: *Görög történeti chrestomathia*. Szerk. *Borszák I.* Tankönyvkiadó, Budapest 1960.

²⁰ A. Jones: *The Art of War in the Western World*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 1987. 14-19. skk.

²¹ Hér. 9. 29. Vö. Plut. Arist. 10. c.

²² Vö. Szent Biblia. Jelenések Könyve 19: 11–15.

drasztikus themistoklési tervre, anélkül is maga mellé állította a szövetségesek nagy részét, s „...mire a spártaiak feleszméltek, már el is ragadták tőlük a vezető szerepet, még hozzá nem fegyverrel, hajókkal vagy lovakkal, hanem tapintattal és ügyességgel.” (Plut. Arist. 23. a.)

A megbízhatatlan, kicsapongó Pausaniast menesztették a perzsaellenes görög kontingens éléről, s Aristeidést és Kimónt bízták meg a háború folytatásával. Kr. e. 478/477 telén Aristeidés megszervezte a délosi szövetséget, és speciális, kétoldalú szövetségkötésekkel új tömböt hozott létre Hellasban. Aristeidésre hárult a polisok pénzbeli hozzájárulásának kezelése, „...mert ahogyan egykor Kronos idejét, most az athéniai szövetségei Aristeidés vagyonbecslését kezdték Görögország aranykoraként emlegetni...” (Plut. Arist. 24. a.).

A themistoklési flottafejlesztési program nyomán megizmosodott Athén azonban más vizekre evezett: hiába, hogy „...Aristeidés megeskette a görögöket és maga is hűséget esküdött az athéniai nevében, majd átkot mondott, és tüzes vasat dobott a tengerbe...” (Plut. Arist. 25. a.), a délosi szövetség primer oka nem a perzsák elleni háborúra, hanem a Hellas feletti impérium megszerzésére irányult. Aristeidés úgy akarta elérni Kronos korát Athén számára, hogy jogosan és igazságosan biztosította polisának a hegemonia felé vezető utat. „Szegénysége és egyszerű származása ellenére is ezért [igazságosságáért] kapta [Aristeidés] a legkirályibb, sőt isteni melléknévet, az »Igazságost«.” (Plut. Arist. 6. a.) Aristeidés — a hű forrásként kevésbé használható Cornelius Nepos szerint — Kr. e. 467-ben, „...körülbelül 4 évvel azután halt meg, hogy Themistoklést száműzték Athénból.”²³

²³ Cornelius Nepos: Híres férfiak. 3. 3. ford. *Havas L.* Európa, Budapest 1984.